

לעילוי נשמת
יומטוב בן אסתר אליאסי ז"ל
שרה בת חוה כחלון ז"ל
ת.נ.צ.ב.ה

"סולם יעקב" !?

עיון בפרשת השבוע על פי "התורה והמצוה" למלבי"ם

1. בראשית כ"ז, י"ג-י"ז

(י) ויצא יעקב מבאר שבע וילך זורגה: (יא) ויפגע במקום וילך שם כי בא השמש ויקוז מאבני המקום וישם מראשיתו וישכב במקום ההוא: (יב) ויחלם והנה סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים עלים וירדים בו: (יג) והנה יהוה נצב עליו ויאמר אני יהוה אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתגנה וקלרעה: (יד) והנה ארצה כעפר הארץ ופראת ימה וקדמה וצפנה ונגבה ונגרכו בה כל משפחות האדמה ובורעה: (טו) והנה אנכי עמך ושמרתיה ככל אשר תלך והשבתיך אל האדמה האת כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך: (טז) וייקץ יעקב משנתו ויאמר אכן יש יהוה במקום הזה ואנכי לא ידעתי: (יז) וירא ויאמר מה נזרא המקום הזה אין זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים:

2. מלבי"ם בראשית כ"ה, י"ט-י"ז

(י) ויצא יעקב. הנה נבואת האבות וכן נבואת כל הנביאים חוץ ממושה היה באספקלריא שאינה מאירה, והי' בנבואת הנביאים כמה מדרגות כפי מעלת הנביא וכפי הכנתו, וספר פה כי המראה הזו שראה יעקב בחלומו, היה באספקלריא שאינה מאירה והיה במדרגה נמוכה, אם מצד הכנת הנביא, וזה מארבעה טעמים. א] כי לשלמות הנבואה צריך שיהיה במקום מקודש, כמ"ש שכל הנביאים לא נתנבאו אלא בארץ, ונבואה זו היתה בעת שיצא יעקב מבאר שבע והלך במהלכו לחרו, שאף שלא היה עדיין בחוץ לארץ, כבר עשה תנועת ההעתק מא"י לחו"ל וזה מאפיל זוהר הנבואה:

(יא) ויפגע. ב] מתנאי הנבואה שיהיה חכם גבור ועשיר כמ"ש חז"ל, שלעומת שצריך שהנביא יהיה אמיץ לבו בגבורים, הנה יעקב פגע במקום וילך שם מצד כי בא השמש, כי פחד ללכת בלילה לבא אל עיר מושב ולא היה בו רוח גבורה, ג] נגד מעלת העושר לקח מאבני המקום וישם מראשותיו, ולא היה בידו כר וכסת לשכב עליו, כי הלך מבית אביו במקלו מבלי מאומה, או לדברי חז"ל שאליפו לקח את כל אשר לו. ד] נגד מעלת החכמה שיכין א"ע בעיון ובמושכלות, והוא שכב במקום ההוא, ולא הכין א"ע לנבואה זו ע"י עסק התורה:

(יב) ויחלם. עתה יספר ארבעה חסרונות שהיו בנבואה עצמה, כמו שחשב הרמב"ם בחבורו ה' דעות ובס' מו"נ בהבדלים שבין נבואת משה לנבואת יתר נביאים, [הבדל א] שהנבואה הבלתי שלמה תהיה בחלום כמ"ש בשעפים מחזיונות לילה, ועז"א ויחלם, ב] שהנבואה הבלתי שלמה יבאו בה משלים וחידות, וכל שהמשל בלתי מובן, הוא סימן לגרעיות הנבואה, וכמ"ש ואלי דבר יגונב ותקח אזני שמץ מנהו, ועז"א והנה סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה, שהוא משל וחידה ועדיין לא נודע פתרונה על נכון, ג] שהנבואה באספקלריא שאינה מאירה תבא ע"י מלאך, ועז"א והנה מלאכי אלהים עלים וירדים שהם המלאכים, שהגיעה נבואה זו אליו באמצעותם, ד] שהנבואה הבלתי שלמה יתערב בה כח המדמה ויראה מחזות ודמיונות, ... (יג) והנה ה' נצב עליו. שנדמה לו בדמיונו שה' מתקומם במקום ... והנה כתיב וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם. ופ"י בזהר וארא באל שדי דא אספקלריא דלא נהרא, ושמי ה' לא נודעתי להם דא אספקלריא דנהרא, באספקלריא דלא נהרא כתיב בה ראה, באספקלריא דנהרא כתיב בה ידיעה, ר"ל שהרואה באספקלריא המאירה לא יראה שום דמיון, וע"כ לא יחזה שום מראה ותמונה ולא יתכן בו לשון ראה, כי אין רואה כל מאומה רק לשון ידיעה, וזה היה מדרגת משה. אבל הרואה באספקלריא שאינה מאירה יראה מחזה ודמיון, כמו יעקב שנדמה לו שה' מתקומם במקום ונצב עליו, לכן כתיב ראה, שעז"א וארא אל אברהם באל שדי, אבל בשמי ה' שהוא באספקלריא המאירה שבו אין נמצא שום ראה רק ידיעה לא נודעתי להם, לכן אמר נודעתי, וע"כ אמר יעקב אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי, ר"ל אחר שנדמה שיש ה' במקום, ר"ל שה' מתקומם במקום ונצב עליו, ר"ל על הסולם, א"כ אנכי לא ידעתי, לא הגעתי למדרגת ידיעה באספקלריא המאירה רק למדרגת ראה באספקלריא שאינה מאירה [א]: ...

(טז) וייקץ וגו' ויאמר. הנה הנבואה לא תחול על הנביא רק אם מכין א"ע אליה, אבל בבלי הכנה לא יצויר שינבא רק מצד סגולת המקום, כמו שהיה בבהמ"ק שמשם שאבו רוח הקודש, ... ויעקב לא היה מוכן בעת ההיא לנבואה, וגם לא הכין א"ע אליה כנ"ל, ומזה ידע שמה שחל עליו השפע הנבואיית היא מצד סגולת המקום. וז"ש אכן יש ה' במקום הזה, שבהכרח קדושת המקום גורם כי אנכי לא ידעתי, ולא הכינתי א"ע

לנבואה, ומזה ידע שמקום הזה יש בו קדושה יתרה מאד שגם בלי ידיעתו את מעלתה וקדושתה מלאה את כל בתי נפשו אורה:

3. תורה אור למלבי"ם בראשית כ"ה, י"ג

ועוד לאלוה מילים. שכבר אמרו חז"ל שמה שנתירא יעקב מפני עשו מחשב לו לחטא, שכבר אמר החכם בושתי מיראת אלוה שאירא זולתו, כי היראה הגדולה תבטל את היראה הקטנה, שמי שעומד לפני ארי הרוצה לטרפו לא יירא אז מפני דבורה שתרצה לעקצו, כי יראה הגדולה שירא מן הארי תבטל יראה הקטנה של הדבורה, ואחר שהאדם צריך לצייר נגד עיניו תמיד יראת ה' המלך הגדול הצופה על כל נסתיו, איך יכנס בלבו מורא קטנה של ב"י, כמ"ש מי את ותיראי מאנוש ימות ותשכח ה' עושר, וספר כי יעקב הראה בפועל יראתו מן עשו במה שיצא מא"י לח"ל, שעז"א ויצא מבאר שבע, והן במה שפגע במקום וילך שם, כי ירא ללכת בלילה. הן במה שהניח מאבני המקום מראשותיו שירא מפני חיות רעות, ע"ז הראו לו בחלום הנבואי איך הוא בעצמו הוא הסולם המקשר כל העולמות, כי מוצב ארצה מצד גופו וראשו מגיע השמימה מצד נשמתו, והראו לו עוד איך הוא מרכבה לשכינה, היינו שההנהגה ההשגחית הנעשית ע"י מלאכיו עושי רצונו, תלויה ביעקב לפי מעשיו ופעולותיו, עד שמלאכי אלהים שהם שלוחי ההשגחה עולים ויורדים בו. שלפי מעשיו העולים מתחת למעלה יעורר ירידת השפע מלמעלה למטה, עד שעולים תחילה מלאכי תורתו ומצותיו ואח"כ יורדים מלאכי השפע היורדים למטה, כמ"ש במדרש התחתונים עולים והעליונים יורדים, ושה' נצב עליו על יעקב, שהוא הסולם הקטן המקבין נגד הסולם הגדול שהוא האלהות המתפשט בעולם הגדול ובהנהגה הכוללת, שהכל נערך לפי עלית וירידת מלאכי יעקב בסולם הקטן, לבד כי בסולם הקטן תהיה העליה תחלה לפי המעשים העולים ממטה למעלה, ובסולם הגדול תהיה הירידה תחילה, וכבר בארתי בפ"י מעשה בראשית, שבעולם הגדול ירדה הבריאה מן הגבוה אל הנמוך, אצילה בריאה יצירה עשיה, ובעולם השפל עלתה בחזרה מן השפל אל הגבוה, דומם צומח חי מדבר, שהאדם הוא ישוב לעלות אל ראש הסולם, והנה ה' נצב עליו, שבצד היורד מלמעלה למטה ה' נצב על יעקב, ... ואמר במד' כמה שליבות היו בסולם, ארבעה, שבין בירידה בין בעליה יש ארבע מדרגות שהם שליבות הסולם, ובה גלה לו שאין לו לירא משום אדם, וגם אמר והנה אנכי עמך ושמרתך, ואחר שאתה מובטח על השמירה אין לך לירא. וז"ש וייקץ יעקב משנתו, התעורר וירא כי

טעה בפחדו, ואז אמר, אחר שיש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי, שאז לא יראתי יראה הקטנה מאדם ומחיות רעות, וע"ז ויירא יראה הגדולה מן השם והמקום הנורא.

4. נדרים ל"ח, א'

אמר רבי יוחנן אין הקדוש ברוך הוא משרה שכינתו אלא על גבור ועשיר וחכם ועניו וכולן ממשנה.

5. רמב"ם הל' דעות ד', א'; כ"ג

(א) הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא הולך לפיכך צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדין את הגוף ולהנהיג עצמו בדברים המברין והמחלימים ואלו הן לעולם לא יאכל אדם אלא כשהוא רעב ולא ישתה אלא כשהוא צמא ואל ישהא נקביו אפילו רגע אחד אלא כל זמן שצריך להשתין או להסך את רגליו יעמוד מיד:

(בג) כל עיר שאין בה עשרה דברים האלו אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה ואלו הן רופא ואומן ובית המרחץ ובית הכסא ומים מצויין כגון נהר ומעיין ובית הכנסת ומלמד תינוקות ולבלר וגבאי צדקה ובית דין מכים וחובשים:

6. רמב"ם הל' יסודי התורה ז', א'

מיסודי הדת לידע שהאל מנבא את בני האדם ואין הנבואה חלה אלא על חכם גדול בחכמה גבור במדותיו ולא יהא יצרו מתגבר עליו בדבר בעולם אלא הוא מתגבר בדעתו על יצרו תמיד והוא בעל דעה רחבה נכונה עד מאד.

7. שמונה פרקים לרמב"ם, ז'

ודע, שכל נביא לא נתנבא אלא אחר שתהינה לו כל המעלות השכליות ורוב מעלות המדות, והחזקות שבהן, והוא אמרם (שבת צ"ב. נדרים ל"ח), "אין הנבואה שורה אלא על חכם גבור ועשיר", "וחכם" הוא כולל כל המעלות השכליות בלי ספק, "ועשיר" הוא במעלות המדות, רצוני לומר, ההסתפקות, מפני שהם קוראים המסתפק - עשיר, והוא אמרם בגדר העשיר (אבות פרק ד'), "איזהו עשיר השמח בחלקו", רצוני לומר, שיספיק לו במה שהמציא לו זמנו ולא ידאג במה שלא המציא לו. וכן "גבור" הוא גם כן במעלות המדות, רצוני לומר, שינהיג כחותיו כפי הדעת והעצה, כמו שבארנו בפרק החמישי, והוא אומר (אבות פרק ד'), "איזה גבור הכובש את יצרו".

8. מורה נבוכים ב', ל"ב

אבל היות היסוד אצלנו ההתכוננות והשלמות במידותיות ובהגיוניות בהכרח, הוא אמרם אין הנבואה שורה אלא על חכם

גיבור ועשיר, וכבר ביארנו את זה בפירוש המשנה ובחיבור הגדול, והודענו כי בני הנביאים עוסקים תמיד בהתכוננות.

9. מורה נבוכים ג', נ"ב

כבר בארו הפילוסופים הקדמונים והאחרונים, כי השלמויות המצויות לאדם ארבעה מינים.

ראשיתן והיא הגרועה שבהן, והיא אשר עליה כלים אנשי הארץ, היא שלמות הרכוש, והיא מה שימצא לאדם מן הממון והבגדים והכלים והעבדים והקרקות וכיוצא בהן. ואף אם יהיה האדם מלך גדול הוא מן המין הזה, וזו שלמות שאין מגע בינה ובין אותו האדם כלל, אלא היא יחס מסוים, רוב ההנאה בה דמיון מוחלט, כלומר: זה ביתי וזה עבדי והממון הזה ממוני ואלה צבאותי. וכאשר יתבונן על עצמו ימצא שכל אלה מחוץ לעצמותו, וכל דבר מסוגי הרכוש הללו איפוא שהוא במציאותו, ולפיכך אם נעדר אותו היחס, נמצא אותו האדם שהיה מלך גדול, אין הבדל בינו לבין השפל ביותר בבני אדם, מבלי שישנתה מאומה מאותם הדברים שהיו מתייחסים לו. וביארו הפילוסופים כי השם השתדלותו ודאגתו לסוג זה של שלמות אין דאגתו אלא לדמיון מוחלט, והוא דבר שאינו מתקיים, ואפילו יתקיים לו אותו הרכוש כל ימי חייו הרי לא תושג לו בעצמו שלמות כלל.

והמין השני יש לו לעצם האדם קשר יותר מן הראשון, והוא שלמות הבניה והתכונה, כלומר: שיהא מזוג אותו האדם בתכלית האיוון, ואבריו יחסיים חזקים כראוי. וגם מין זה מן השלמות אין לישומו תכלית, לפי שהיא שלמות גופנית ואינו לאדם מחמת שהוא אדם אלא מחמת שהוא בעל חי, ומשותף בזה הגרוע שבבעלי החיים. ואפילו אם יגיע כוח האדם אל התכלית והשיא, לא יגיע לכוח פרד חזק, כל שכן שלא יגיע לכוח אריה או כוח פיל. ותכלית השלמות הזו כפי שאמרנו, שישא משא כבד או ישבור עצם עבה, וכיוצא בכך ממה שאין בו תועלת גופנית גדולה, אבל תועלת נפשית הרי היא נעדרת מן המין הזה.

והמין השלישי הוא שלמות באדם עצמו יותר מן השני, והיא שלמות המעלות המידותיות, והיא שיהו מידות אותה האדם בתכלית מעלתן. ורוב המצוות אינן אלא להשגת המין הזה מן השלמות. וגם מין זה מן השלמות אינו אלא הצעה לזולתו, ואינו תכלית בשלעצמה. והוא שכל המידותיות אינן אלא בין כל אחד מבני אדם לבין זולתו, וכאילו השלמות הזו במידותיו אין עתודתה אלא לתועלת בני אדם, ונעשה כלי לזולתו, לפי שאם תניח שאחד מבני אדם לבדו ואין לו עסק עם שום אדם, תמצא שהמעלות המידותיות שבו כולן אז בטלות ומושבתות ואין להן צורך, ואין מביאות שלמות באישיותו במאומה, אבל יהיה צורך לה ותחזור תועלתה אל מביחית הזולת.

והמין הרביעי היא השלמות האנושית האמיתית, והיא השגת המעלות ההגיוניות, כלומר: ציור מושכלות המביאות להשקפות

אמיתיות בעניינים האלוהיים, וזו היא התכלית הסופית, והיא המשלימה את האדם שלמות אמיתית, והיא לו לברו, והיא המעניקה לו הקיום הנצחי ובה האדם אדם.

והתבונן כל שלמות משלושת השלמויות הקודמות תמצאם לזולתך לא לך, ואם כי הכרחיים הם כפי המפורסם, הרי הם לך ולזולתך, אבל השלמות הזו הסופית היא לך לברך ואין לאחר עמך בו שיתוף כלל, יהיו לך לברך וגו'.

10. אורות התשובה י"ד, ב'; כ'

ב. לפעמים ע"י מה שמתאמצים להיות מדובק ברוחניות עליונה, מתרוממים כל כחות החיים הרוחניים למעלה בעולם המחשבה העליונה, והגוף נעזב מן הנשמה, וע"י זה המדות הרעות שולטות בו. ואח"כ כשהסתכלות הרוחנית העליונה נגמרת, וכח החיים חוזר לרגילות שלו, מוצאת הנשמה את הגוף שבור בקלקולי תכונותיו, ומתחילה מלחמה פנימית גדולה ומסוכנת מאד. ובשביל כך צריכה היא התשובה, עם חפץ זכוך המדות, להיות קודמת לעליה ההסתכלותית, ואז מכשירים איזה צד של מגע בין הגוף אל הנשמה גם בהתעלותה העליונה.

ג. ברפיון הרצון, הגורם כמה מכשולים, אשם הרבה חסרון הכח הגופני, אף שגם הוא אחוז בכמה גורמים מוסריים, מ"מ בתקון התשובה צריכים לדקדק על כל הגורמים לרפיון הרצון, ולהשתדל בתקון כללי, בין ביחש המוסר והטוהר הרוחני בין ביחש הגוף וחזוק כחותיו, כדי שיהיה האומץ הנפשי מצוי ביתר תקון ושכלול בסיסי.

11. מאמרי הראי"ה עמ' 402; נאדר בקודש, הקודש והחול ב'

בכל מהלך של חיים. החול הוא מתעורר תחלה ואח"כ מוכרח הקודש להתעורר, להשלים את תחית החול. לעדנו ולהצילו מבעור ומטמיון אוי לו לחול אם יחשוב להשתמש בכח בכורתו. בכח מה שיצא הוא תחלה לאור העולם והמפעל. לאמר על ידי זה: "אני ואפסי עוד", ולא יחפץ לדעת מן הקודש מזוי יקרו והופעת אורו ואוי לו לקודש אם יאמר: "מאחר שיצא החול בתחלה לעולם. הרי השיג את גבולי על כן אני רק ללחום נגדו אדע, להרוס את אשר יבנה, לעקור את אשר ישע" תוכן החיים והשקפת ההויה בברורה ילמדונו אחרת. לגמרי אחרת. הגורל ככה הוא; החול ידרוך בתחלה על במת החיים אמת הדבר שבתוכיותו. מן הקודש העליון. קודש הקדשים. הוא יונק גם בראשית מצעדיו. אבל בבחירות והכרה אין ערכי הקודש מוכרים כלל בראשית הופעתו של החול, ואחרי הצעדים הראשונים של החול מוכרח הקודש לבוא. להאיר באורו ולהופיע בכבודו.